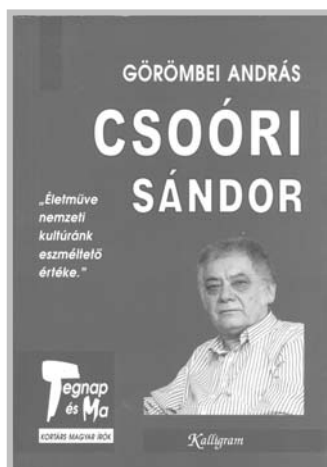

Az első Csoóri-monográfia

Úgy gondoltam, hogy leginkább ez a tárgyszerűen tényközlő cím illik most ide, hiszen nemcsak szomorú hiány, hanem szinte szakmai szégyen is volt, hogy az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb és legfontosabb alkotójáról idáig nem jelent meg részletesebb pályakép, pedig az ezredvégen egyre több élő alkotóról készült kismonográfia vagy azt előkészítő könyvterjedelmű bemutatás. Csoóri Sándor nemzedéktársai közül Kiss Ferenc lett volna a leginkább hivatott arra, hogy az első monográfiát megírja, őt azonban súlyos betegsége megakadályozta abban is, hogy ezt a munkát elvégezhesse. Csoórral foglalkozó tanulmányai egy karcsú könyvben ugyan megjelentek 1990-ben, ám ezek legfrissebb írásai is a nyolcvanas évek elejéről valók. Mindazonáltal időtállóan érvényesek ma is. Görömbei András monográfiájában nem csupán tisztelgés, hanem szükségszerű szakmai eljárás is, hogy a szakirodalomból legtöbbször, szembeötlően kiemelve Kiss Ferencet idézi. (Harmincszor, s mindenki mást egymásjegyű mértékben.) Alszerénység lenne nem említeni, hogy magam is elkövettem az idők során kis kötetnyi írást, s ezek összegyűjtve is megjelentek az alkotó hetvenedik születésnapjának tiszteletére (*A nemzet rebellise*). Bizony magam is gondolkoztam azon, hogy hozzálatok egy Csoóri-monográfia munkálataihoz, s akkor tettem le erről, amikor megtudtam, hogy Görömbei András már dolgozik ezen a témán. Jó kezekben tudtam a feladatot, s az eredmény igazolta előfeltevésemet. Magam pedig egy hasonlóan fájó hiánnyal birkózhattam meg, amikor megírtam az első Kormos István-monográfiát. Kortárs íróról monográfiát írni 1945 után sokáig elképzelhetetlen volt. Eleinte a szakmának is konszolidálódnia kellett volna, ehelyett azonban jött a bolsevik diktatúra, s az csak a hatvanas évek második felére szelődött meg annyira, hogy érdemben lehessen foglalkozni akár kommunistaként számon tartott írókkal is. Emlékezhetnénk rá, hogy az 1966-ban indult *Arcok és vallomások* sorozat első két kötete Lengyel Józsefet és Illés Bélát mutatta be, majd sorra olyan alkotók jöttek, akik vagy régóta klasszikusok vagy nemrég megholtak voltak, míg nem a hetvenes évek elejére helyet kaphatott még életben Németh László, majd Déry Tibor is. Az Akadémiai Kiadó *Kortársaink* sorozata

1972-ben indult, s első három kötete Váci Mihályt, Benjámint Lászlót és a vitathatatlan klasszikus Szabó Lőrincet mutatta be, az utóbbit Rába György kiváló művével. Vácit és akkor már ismét Benjámint is kommunista költőként tartották számon, s talán részben Szabó Lőrincet ellensúlyozandó volt célszerű velük indítani az MTA Irodalomtudományi Intézetének gondozásában készülő sorozatot, amelyet Béládi Miklós és Juhász Béla szerkesztett, a lehetőségek határáig elmenően nyitott szellemiséggel. (A sorozatot 1992 óta a Balassi Kiadó gondozza, Rónay László szerkeszti, aki már Béládi Miklós halála után átvette az ő feladatkörét.)

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2003
287 oldal, 1600 Ft

Amikor 1975-ben a *Kortársainkban* Sánta-kismonográfiám megjelent, az író 48 éves volt. Akkor nem gondoltam bele, csak mostanában tűnik fel, hogy e sorozat minden szerzője jóval idősebb volt, mire elkészült a róla szóló munka. (A kivétel Váci Mihály lehetne, ha megélhette volna a könyv megjelenését, ő is 48 éves lett volna.) Pilinszky 56, Sütő András 59, Weöres Sándor, Juhász Ferenc 65 éves volt, mire a monográfia megjelent. Ebben persze sokszor nem a sorozat szerkesztői voltak a hibásak, hanem a munkájukat késve vagy egyáltalán el nem készítő irodalomtörténészek. A megírhatatlanság évtizedei után kialakult tehát egy rossz hazai hagyomány, amely szerint kényelmesebb – célszerűbb? szakmailag jegyzetesebb? – teljes életművekkel foglalkozni, mintsem pályájuk derekánál tartó alkotókkal. Az évtizedek során csökkentek ugyan a hiányok, de az életművek közül sok ma is csak várja azt, aki feldolgozná. Az időközben lezárult pályák közül szükség volna például Bertha Bulcsu, Cs. Szabó László, Darvas József, Gion Nándor, Kardos G. György, Orbán Ottó, Ratkó József, Szabó István, Szécsi Margit munkásságának monografikus tárgyalására. A köztünk élő alkotók közül pedig most csupán 65 éven felülieket sorolva: Agh István, Csukás István, Csurka István, Fejes Endre, Hubay Miklós, Kertész Ákos, Lator László, Lászlóffy Aladár, Lázár Ervin, Rába György, Szakonyi Károly, Szilágyi István pályaképe hiányzik. Csoóri Sándoré szerencsére már nem.

Görömbei András könyve a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó *Tegnap és ma* című, Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett sorozatában jelent meg. Ez a sorozat 1994 óta létezik, s a Csoóri-monográfia a 23. kötete. Csak olyanokkal foglalkozik, akik a huszadik század második felének alkotói, a legkorábbi születésű szerző Otlík Géza (1912). Erthetően a valóban kortárs, élő alkotók kerülnek nagyobb számban tárgyalásra. Jól szerepel a középnemzedék: ha jól számolom, eddig kilencen vannak, akikről ötven-, sőt negyven valahány esztendő korukban jelent meg könyv. A könyvheti három még újabb monográfiát is figyelembe véve, s nem feledve a sorozatszerkesztés nehézségeit, a *Tegnap és Ma* kapcsán szembeötlő hiányokról korai lenne még beszélni, inkább talán az állapítható meg, hogy a *Kortársaink* és a *Tegnap és Ma* hasznosan egészítik ki egymást. Az utóbbiban idáig három olyan munka jelent meg, amelynek szerzőjéről készült korábban könyv a *Kortársaink* számára (Sütő András, Nagy László, Pilinszky János), az adott életművek jelentősége azonban további munkákra is igényt tarthatna.

Meggyőződésem, hogy az irodalomtörténésznek és tárgyának – vagyis az írói életműnek – egymásra kell találnia. Egy olyan kiváló szakember, mint Görömbei András nyilván bármelyik klasszikus vagy kortárs alkotóról tud érvényesen szólni, egy monográfia megírásához azonban bensőségebb viszony szükséges. Olyan hosszabb befogadói-értelmezői kapcsolat a művekkel, amelynek során a pusztán megértés mellett meghatározó mértékű azonosulás is kialakul mind az életmű szemléletét, mind poétikáját illetően. Görömbei András eddigi köteteiben nyolc tanulmányt, esszét találhatunk Csoóri Sándorról, a legrégibbi 1975-ös keltezésű. Ő szerkesztette a *Tanulmányok Csoóri Sándorról* testes gyűjteményét is (1999). A találkozás azonban még régebbi: a hatvanas évek derekára, a debreceni diákévekre visszavezethető. Egy formálódó tudósi pálya első lépéseitől ível tehát a jelenkorig az ugyancsak formálódó életművel való szembesülés. Közben a személyes kapcsolat is elmélyült: köztudott, hogy a *Hitel* szerkesztőségében 1992 óta együtt dolgoztak. Téved azonban, aki ebből arra következtetne, hogy Görömbei könyve terjedelmes baráti panegirikusz. Nem, monográfia ez a javából, bár barátságos hangvétellű, és minden lényeges elemében elismerő. Méltató szavai azonban mindig elemzéssel alátámasztottak. Csoóri Sándorról monográfiát írni ne-

hezebb a szokásosnál. Az még inkább csak formális indok lenne, hogy sokat dolgozó művész: a bibliográfia tanúsága szerint ez idáig 43 kötete jelent meg a válogatásokat, gyűjteményeket is figyelembe véve. Az már sokkal komolyabb szempont, hogy sokműfajú alkotó: a líráival egyenlő súlyú esszéírói munkássága, s emellett szociográfiát, szépprózát, publicisztikát, filmforgatókönyveket, beszédeket is írt. Továbbá: nemcsak alkotó, hanem közéleti ember is. A Kádár-kor ellenzékének egyre központibbá, megkerülhetetlenebbé váló alakja, akire Illyés Gyula halála – 1983 áprilisa – után mind egyértelműbben hárult a nemzeti költő egyre lehetetlenebb – s egyébként Illyés által sem jókedvvel viselt – feladatköre. Sajátos módon ez a társadalmi helyzet és feladat 1990 után sem vált könnyebbé. Míg a nyolcvanas években a mértékadó nem hivatalos közvéleményt formáló áramlatok szinte szövetségesek voltak a nemzeti szempont dinamikus érvényesítésének szükségességében az ország dolgait illetően, addig ez a helyzet a kilencvenes évekre radikálisan megváltozott. A szövetség érthető: a Szovjetuniótól és rendszerétől való elszakadáshoz igen hatásos érv a nemzeti függetlenség eszméje. A kommunisztikus globalizáció ideáját azonban a piacgazdaságé váltotta fel, s a hetvenes évek pesti szóvicce most vált igazán időszerűvé: a világ proletárjai helyett a villák proletárjai egyesültek. A marxizmus azt hirdette, hogy a kommunizmus világában majd mindenki a képességei szerint fog dolgozni, s a szükségletei szerint részesül a teljes bőséggel megtermelt társadalmi javakból. A mai piacgazdaság változatlanul azt próbálja elhitetni, hogy mindenki a maga szerencséjének a kovácsa, vagyis: bárki fölkapaszkodhat az uborkafára, gondmentes villalakó lehet. A szerencsét az egész földkerekségen lehet keresni, s aki nem találja, magára vessen. A szocialista táborban másodrendűnek tartották a nemzeti hovatarozást, de azért mesterségesen is elzárták egymástól a táborlakó nemzeteket, népeket. Szándékuk ellenére ezzel is segítettek megőrizni a nemzeti másság tudatát és öntudatát. A nemzeti hovatarozás manapság is másodrendűnek számít, bár más érvrendszerrel. Kötelező, s helyesen a nyelvi, a kulturális, a vallási, az életmódbeli másság iránti tolerancia, ám a globalizáció híveinek szemében szégyenletes maradiság a magyarságtudat hangsúlyosabb megvallása, értékeinek védelme. Szinte automatikusan megkapják ezek a törekvések s elítélő hangsúllyal a jobboldali, a konzervatív minősítést. Kapott Csoóri Sándor még ezeknél sokkal megalapozatlanabb és bárdolatlanabb támadásokat is, olyanokat, amelyekhez képest a Kádár-korszak bírálatai irodalompolitikai mézes-mázos szirénhangok voltak. Vagyis Csoóri Sándor, a közéleti ember a kilencvenes évek antagonisztikus politikai csatáinak metszéspontjába került. S mivel ehhez az évtizedhez még koránt sincs történelmi távlat, igencsak józannak kell annak lennie, aki feltérképezésére vállalkozik.

Valljuk be, az emberiség legalapvetőbb sorskérdése az, hogy megmarad-e. S a létezés távolabbi jövője nehezen képzelhető el egynyelvű, egykultúrájú tömeggel, hacsak nem néhány milliónyira apad a Föld lakóinak száma, ami csakis egy katasztrófa után képzelhető el. Az egyes nemzeteknek, nyelveknek is alapvető sorskérdése az, hogy megmaradnak-e. Ha nem, az emberiség is végveszélybe kerül. Nyilván nem a nemzetek pontos száma a meghatározó. De amelyik már van, esetleg ezeréves hagyománykinccsel, annak pusztulása értékvesztés, radikális fogyatkozása tragédia. Sokan megírták már, hogy a magyarság megmaradása valóságos csodája az európai történelemnek. Csoda történt az első évezred végén, amíg eljutottunk az államalapításhoz, s csoda a második évezred közepétől kezdve, Mohácstól, azzal, hogy az országot évszázadokra elvesztve is meg tudtuk őrizni a nemzetet, a nyelvet, a kultúrát. Minden valaha volt magyar ember emléke növeli a felelősségünket a megmaradásért. Természetesen ez

nem a nemzethalál közeli rémképével való viaskodást jelenti, mert bár egyelőre megállíthatatlanul fogyatkozik a magyarság létszáma, nem ez a legfőbb gond, hanem a magyarságtudat sorvadása, szétporladása. Ezzel néz szembe évtizedek óta Csoóri Sándor, s nem tölthette el jóérzéssel, hogy amikor ezt a magyarságtudatot ápolja, mintha tengerbe hordana rocskával vizet, oly kevés az eredmény.

Miért kell minderről részletesebben szólni? Azért, mert talán ennyiből is kitetszik, hogy Csoóri Sándor világképével foglalkozva voltaképpen az újkori magyarság minden gondja-baja terítékre kerülhet, de a huszadik század történelméé, szellemi életéé, irodalmáé mindenképpen. Mindebben otthonosnak kell lenni tehát annak, aki ezzel az életművel foglalkozik.

Nyilvánvaló így is az, hogy a sorozat adta terjedelem, a mintegy 250 oldal nem eleendő a következetesen részletesen kifejtő tárgyalásmódra. Görömbei Andrásnak tehát előzetesen meg kellett terveznie a mű szerkezetét, eldönteni a terjedelmi arányokat. Az 5 oldalas bevezető után a líra összesen 96, az esszé 115, a széppróza, a film 34, végül az életrajz, a bibliográfia, a fotó 33 oldalnyi helyet kapott. Ami ebben a leginkább szembeötlő, a líra és az esszé közötti arány. Görömbei András szándéka magától értetődően az, hogy az esszéírói teljesítmény rendkívüliségére, a korszakban egyedülálló voltára fokozottan felhívja a figyelmet, s ez a tárgyalásmód kiegyensúlyozottságával és alaposságával sikerül is neki. A monográfia nem tesz minőségi különbséget az életmű lírai és esszéírói vonulata között, s ezzel a magam részéről messzemenően egyetértek. Olyasféle álvita volna ez, mintha azon merengénénk, hogy Kosztolányi Dezső lírai vagy epikai művei a jelentősebbek-e. Mégis, szükséges számot vetni azzal is, hogy Csoóri Sándor költészetének rangját nem mindenki látja akkorának, mint a monográfus. S a visszafogottabb terjedelem talán nem mindig elégséges az ilyen olvasók meggyőzésére.

Felfogásom szerint minden lírai életmű egyenetlen színvonalú, mert nem lehet mindig remekműveket írni, s ez alól még a legnagyobb ellenpélda, József Attila sem mindig kivétel. A költőket tehát hangsúlyozottan java munkáik alapján kell megítélni. Ezt teszi Görömbei András is, ám e sorozatban nem kapott teret arra, hogy – mint Nagy László-monográfiájában – legalább tucatnyi verset kellő részletességgel elemezhessen. Lett volna erre hely, ha Csoóri Sándor csak lírikus lenne, de ő – szerencsénkre – nem csak az.

Görömbei Andrásnak, dacára a kényszerű önkorlátozásnak, sikerült a Csoóri-líra eddigi legteljesebb és legmélyebb bemutatása. Megalapozottan érvel amellett, hogy Csoóri Sándor idősebb költő-testvéreinek, Nagy Lászlónak, Juhász Ferencnek, Pilinszky Jánosnak az ötvenes években végrehajtott lírai forradalmi után is lehetséges olyan érvényes költői utakat feltárni és bejárni, amelyek a magyar hagyománykincsel nem szakítanak radikálisan, azaz nem válnak se neoavantgárdá, se posztmodernné. Hozzátehetjük, hogy ennek nem Csoóri az egyetlen képviselője, hiszen említhetnénk Orbán Ottót, Agh Istvánt, Bella Istvánt, Utassy Józsefet s még másokat is. E bővíthető névsorban azonban mindenképpen Csoóri Sándor az első: ő a hatvanas évek közepére megteremtette azt a költői világot, formanyelvet, amely összetéveszthetetlenül az övé.

Görömbei András elemzéseinek kiindulópontja, hogy ez a líra érett korszakában a bartóki versmodell alapján szerveződik. Alapelve, ebből is következően, etikum és esztétikum feladhatatlan egymásrautaltsága. Típusát tekintve látomásos-metaforikus. Nagyfokú személyesség hatja át és erős indulat, az egyes művek közérzetverseknek is nevezhetők. Erdemes idézni az egyik summázó bekezdésből: „A versek üzenete, mondanója valamiféle egzisztenciális hangoltság, léthangoltság. A verset nem a lineáris ér-

zelemfolyam, nem is az egyenes ívű gondolat vagy az egységes hangulat szervezi, hanem a sokszor rendkívül sokféle elemből teremtett atmoszféra. Csoóri Sándor lírai énje sok árnyalatú, rapszodikus és elégikus hangoltság végleiteit is egymáshoz kapcsolja. Képvilágának elemei egyszerre származnak az archaikum különféle rétegeiből és a paraszti gyermekkor gazdag természetélményéből, illetve a modern költő világra való nyitottságából. Az új Csoóri-vers olyan összetett atmoszférájú, olyan gazdag rétegzettségű, hogy fogalmi nyelven szinte megközelíthetetlen, hiszen lírai funkciója éppen a másként kimondhatatlan lelki atmoszféra érzékeltetése, sugalmazása. Ez a modern vers a szójelentéssel szemben a szavak mágikus hatását részesíti előnyben, de ebbe a szómágiába már belekapcsolja a lírai személyiség történelmi tapasztalatait és a szójelentés tartalmait is. A szóelemekhez tehát világok kapcsolódnak.” (134–135.) E jellemzésből – a monográfia egészére érvényesen – a következő kulcsfogalmakat kell kiemelnünk: léhangoltság, összetett atmoszféra, rapszodikus és elégikus jelleg, archaikusság, történelmi tapasztalatok, szómágia, gazdag rétegzettség. Egy más helyen Görömbei García Lorca duende-fogalmát vonja be az értelmezésbe: „Ez a legjobb Csoóri-versekben a maga titok voltában ölt testet a látomásos képi kifejezésben.” (113.)

Ez a fajta látomásosság is elvezet tehát nemcsak a szómágiához, hanem a tágabb értelmű mítoszisághoz. Nem olyan mértékben és módon, mint García Lorcánál vagy Nagy Lászlónál. Csoóriét én józan mítosziságnak nevezném: tárgyiasabb, a képzelet számára látványszerűbben követhető. Nagy László mítosziságát archaikusnak tartom, „ázsiaiibbnak”, Csoóriét „európaibbnak”, görögség utáninak. Ez persze nem értékminősítés, csupán leíró jellemzés. Mindenesetre a duende fogalmának bevezetése a Csoóri-líra értelmezésében nagyszerű találat. E fogalom villámfényében magam úgy éreztem: többet, jobban értek Csoóri költői világából.

Az első Csoóri-monográfia alaposabb bemutatásához hosszabban illene szólni az esszéiről munkásság értő elemzéséről. Arról, hogy Görömbei András szerves egységben látja a lírai és az esszéiről termésből kibontakozó világképet. Nincs tehát ellentmondás, nincs ütközés sem a szemléletben, sem az esztétikai értékben. Kellő tárgyalást kap azoknak a szellemi hatásoknak a taglalása is, amelyek szinte végigkísérik a pálya ívét. A legfontosabbak: József Attila, Ady Endre, Németh László, Illyés Gyula és Nagy László. Ez az elemzés sorrendje is, s az élen a mintegy tíz oldalas József Attila-i hatástörténet a tárgykörnek módszertanilag is példaértékű bemutatása.

A *Tegnap és Ma* sorozat köteteihez szervesen hozzátartoznak a kötet végén a fényképek. Ezek száma – jelenleg 30 – elismerést érdemlő. A vizuális kultúra jelenlegi szakaszában nemcsak a költői képeknek, hanem fényképeknek is szerepük van. Akit láthatunk is, azt talán jobban megértjük. Sajnos a fényképek nyomdai kivitelezése feltűnően gyenge, elmosódottak, maszatosak, s így nem tudják a kívánt célt elérni. Az viszont örömteli, hogy a címlap színes fotója után az első oldalon közlik az utóbbi években híressé is vált Tóth Sándor egykori grafikáját a gimnazista Csoóri Sándorról

A monográfia egy olyan alkotót mutat be, akinek az emberi teljességre és a szabadságra való törekvés a legfőbb célja, aki nem választja szét az etikumot és az esztétikumot, akit foglalkoztatnak a nemzeti sorskérdések, aki ma is azt vallja, hogy az irodalomnak küldetése van. Mindezzel a magyar irodalom hatalmas folyamának szerves része. Miként a címlapra is kiemelt zárómondat megfogalmazza: „Életműve nemzeti kultúránk eszméltető értéke.”

Vaszy Géza